

УДК 821.161.2-31.09

Н. М. Тимошук,
кандидат філологічних наук, доцент
(Вінницький національний аграрний університет)
redish_fox15@ukr.net
ORCID: 0000-0001-5638-5825

"НЕ ВМІЛИ БУДУВАТИ ВЛАСНОЇ ДЕРЖАВИ, ОПИНИЛИСЯ В ЧУЖИХ РУКАХ": ХУДОЖНЯ КОНЦЕПЦІЯ ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ УКРАЇНЦІВ У ПОВІСТІ ЛЕОНІДА ПОЛТАВИ "НАД БЛАКИТНИМ ЧОРНИМ МОРЕМ"

*У статті розглянуто особливості художнього моделювання історичної дійсності 1917–1920 рр. Леонідом Полтавою у повісті "Над блакитним чорним морем", з'ясовано різновидну специфіку художнього тексту. Письменник системно проаналізував причини провалу дій Центральної ради та її союзників, які створили умови для "совєтського" тоталітаризму та втілення основного принципу більшовиків *divide et impera* у життя, вміло поєднали історичний фактаж і літературу, науку та мистецтво.*

Ключові слова: література діаспори, повість, художня концепція, відтворення історичної дійсності, документальна домінанта, авторське висвітлення, хронотоп.

Постановка проблеми. Свідоме ігнорування совєтською імперією українського національного досвіду протягом 1917–1920 рр., стереотипне номінування радянськими істориками учасників визвольних змагань бандитами, врешті-решт відмінність хронології та існування різних моделей пам'яті про громадянську війну та теренах радянської України та поза її межами відіграли вирішальну роль у становленні паралельного еміграційного історично-літературного канону.

Протягом десятиліть тоталітарного буття з історії красеного письменства народу України було свідомо вилучено цілий літературний пласт, зокрема багатоманітно обдаровані творчі особистості українців західного світу довгий час залишалися невідомими на батьківщині не з власної вини. До їх числа належить Леонід Полтава – Єнсєн, Пархомович (1921–1990) – високоосвічений інтелігент, людина різноманітних гуманітарних уподобань, який досі залишається автором малознаним в Україні. Леонід Полтава – різножанровий письменник, проте значне місце у творчій спадщині митця посідає проза. "Минуле, розмірковування над науково-технічною революцією і політичним устроєм усього світу, інтриги, пригодництво, осмислення історії – усе це притаманне епіці Леоніда Полтави" [1: 305].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз стану вивчення творчості письменника показує: індивідуальний художній набуток Леоніда Полтави та його багатолітня різновекторна самовіддана праця на літературній, публіцистичній, історичній, журналістській нивах досі не мають ґрунтового аналізу в українських наукових виданнях; відчувається брак не лише концептуальних статей, присвячених його мистецькому доробку, а й опублікованих творів митця. Поодинокі згадки про його епічні твори знаходимо в наукових працях Ю. Григорієва, І. Кошелівця, І. Левадного, Л. Йолкіної.

Наукові статті Олександра Чернобаєва присвячено дослідженню роману Леоніда Полтави "1709", автором проаналізовано основні засоби творення образу І. Мазєпи на рівні позасюжетних елементів, сюжетних ходів, функціонування інших образів [2] та досліджено жанрову модель роману Леоніда Полтави "1709" [1].

Повість "Над блакитним Чорним морем" Леоніда Полтави несправедливо залишається поза увагою сучасного літературознавця на теренах наукового простору "материкової" України. Чи не єдиною спробою осмислення твору крізь літературознавчу призму є передмова до видання Романа Ковалєва (письменника, президента Історичного клубу "Холодний Яр"). На його слушну думку, цей твір "можна вважати документом епохи" [3: 4]. Проблему для автора статті становить історичний дискурс твору, звідси впливає **мета цієї короткої студії** – проаналізувати особливості моделювання історичної дійсності 1917–1920 рр. у повісті.

Виклад основного матеріалу. Особливість творчості письменників діаспори полягає в тому, що вони мали повну свободу творчості на відміну від радянських митців. Інформаційний простір був цілком відкритий для роботи майстрів пера. У своїй повісті "Над блакитним Чорним морем" Леонід Полтава словами одного з персонажів стверджує, що служити Україні можна й на чужині. Для цього треба здобути знання, працювати інтелектуально. На слушну думку Олександра Чернобаєва, фактично це і є постулат самого Леоніда Полтави [1: 305].

Існування різних часових вимірів й асоціативність мислення є невід'ємною компонентою теоретичної моделі документально-художнього твору. Світло письменницького юпітера спрямоване на відтворення мистецтвом слова історичних подій 1917–22 років, проте для повісті характерні ряд історичних екскурсів, зокрема, читач дізнається про турецький напад на село Сінчу у 1617 р., поетапне нищення російським царатом козацької вольниці – Запорізької Січі, історію козацького війська. Ці фрагменти не є чужорідними

елементами в художній тканині твору, вони майстерно доповнили репортажну оповідь митця, охарактеризувавши причини підневільного вікового становища батьківщини та наголосивши на нескореності українця-козака як репрезентанта української нації. Свідченням високої національної свідомості українських мас є, зокрема, їх реакція на чутку про переговори між регулярною армією УНР й офіцерами білої гвардії: "не чекаючи наслідків переговорів наступного дня весь Кримський корпус вивисив жовто-блакитні прапори ... а вояки причепили до своїх шапок шлики..." [3: 39]. Наукові джерела засвідчують достовірність зображуваних подій. Такі переговори дійсно мали місце у 1920 році. Головою української делегації був полковник Іван Литвиненко. "Митець прискіпливо ставився до оцінки різних моментів в історії України, вивчаючи й досліджуючи матеріали в іноземних архівах і бібліотеках. Він опрацьовував документи історичні, культурологічні, музикознавчі, театральні й інші. Тому художнім, зокрема прозовим творам, притаманна достовірність, відповідність історичній правді, хронікальність" [1: 305].

Основну сюжетну лінію "повісті про власне безголів'я в 1917–20 роках" (Л. Полтава) склали події періоду громадянської війни в Україні, Туреччині, Болгарії та Чехії. Саме відтворення малознаних сторінок з життя українців у Галліполі, Долині Рож і смерті та Болгарії надає творові значної історичної ваги, "ставить цю книгу в ряд надзвичайно цінних документальних свідчень про трагедію українського народу" [3: 4]. На нашу думку, сторінки з описами доброзичливого ставлення турків до українського народу стали справжнім історичним відкриттям для пересічного читача. Автор ізмодельював доброзичливість турецького народу до своїх недавніх ворогів. Прикметним є номінування українців "бусурманами", вони використовують такі словосполучення "кардаш козак", "якші козак", тобто земляки, добрі козаки, добрі люди.

Леонід Полтава на сторінках повісті "Над блакитним Чорним морем" системно проаналізував причини провалу дій Центральної ради та її союзників, які створили умови для "советського" тоталітаризму та втілення основного принципу більшовиків *divide et impera* у життя. Автор використав два підходи до реалізації свого задуму – дослідницький та естетичний, вміло поєднавши історичний фактаж і літературу, науку та мистецтво.

Хронотоп документально-художнього твору завжди наділений реальністю, оскільки просторові координати відповідають справді існуючим топографічним пунктам і невіддільні від подій і дат з життя героїв. Однак документальна домінанта не цілком усуває ймовірність авторського висвітлення. Художній простір повісті не є прямим фотографічним безпосереднім відображенням реального часопростору. У художній тканині "Над блакитним Чорним морем" моделювання дійсності носить концептуальний характер: Леонід Полтава не лише констатує реальні події та явища, у творі превалює систематизуюча точка зору, яка виявляє авторське індивідуальне неповторне бачення зображуваних подій і героїв, що й спричинює виявлення особистісного чинника. Малочислені, проте влучно-доречні, публіцистичні вкраплення якнайкраще репрезентують суб'єктивність мислення митця. Автор глибоко переконаний, що "Москва України так не пустить" [3: 15], "біла армія хоче знищити Україну" [3: 32], адже вона "нічого не здобула для прогнилої царської Росії, але дуже нашкодила Україні та всій антикомуністичній боротьбі" [3: 18].

На сторінках повісті насильству як головному методу діяння більшовиків і денікінців протиставлено ліберальність, бездіяльність керманічів УНР (компаративістичні мобілізаційні епізоди найяскравіше репрезентують стилі управління різних військових сил). "Нарешті український уряд проголосив мобілізацію!", однак 50000 юнаків, які прийшли до Лохвиці залишилися поза увагою Директорії. "Крім приватних людей, ніхто ними не цікавився, ніхто з уряду до них не прийшов. Посиділи вони отак два тижні і під кінець почали розходитися ... Стався злочин супроти Республіки ..." [3: 22]. Далі Леонід Полтава описав "блискучу" мобілізацію українського населення до армії Денікіна у серпні 1919 року: "За непослух – розстріл. Так мобілізував ворог! Ще недавно ця ж наша молодь сама просилась у своєї Армії та ніхто до неї тоді не прийшов" [3: 32].

У творі також прочитується пересторога однієї з найбільших трагедій українського народу – голодомору, зокрема, автор зазначає: "... кожен хотів того хліба задурно" [3: 20]. Безперечно, мотив голоду не є головним у художній тканині твору, проте автор повертається до нього, моделюючи напівголодне буття нащадків українських козаків у Долині рож та смерті. "У розрухах, викликаних голодом, – зазначає Ортега-і-Гасет, – народні маси звичайно шукають хліба, а їхній звичайний засіб – це руйнування пекарень". Крізь призму безхліб'я Леонід Полтава показує моральну деградацію маси, аналізує мотиви злочину заради їжі.

Аналізуючи події цього часу, Леонід Полтава одним із небагатьох літераторів прямо звинуватив у цій трагедії керівників УНР – Михайла Грушевського та Володимира Винниченка – у відсутності політичної далекоглядності [4: 45], бо вони не змогли швидко створити армію із добровольців-українців, які зрештою, не дочекавшись мобілізації, об'єдналися в загони, яких тоді налічувалася велика кількість: "На очах Остапа стався злочин супроти Республіки, і не відомо, кого треба було судити за нього! Місцева влада мала наказ не втручатись у мобілізацію, лише допомогти тій молоді; військова влада тоді напевно не знала, що мала

таку резервову силу! Кілька тисяч тих селянських хлопців врешті-решт самі приєднались до повстанських загонів, а інші пішли знову до плугів тоді, коли треба було братись за зброю" [3: 22–23].

Превалююче місце у масштабній галереї персонажів твору посідають історичні постаті, представники різних воюючих таборів (Гетьман Скоропадський, Симон Петлюра, Троїцький, Нестор Махно, Кутепо тощо), що зумовлено, безперечно, специфікою жанру. Роман Коваль зазначає: "Леонід Полтава (введенням "збірною образу Остапа" – *Н.Т.*) вніс певні замішання і дещо послабив документальну вартість своєї праці" [3: 4]. На нашу думку, всі вигадані персонажі, домислені епізоди з їх життя тісно пов'язані з історичною конкретикою перших десятиліть ХХ ст., саме вони надають повісті художньої вартості. Через кожну "неісторичну" особистість, людську долю, вчинок, моральну позицію Леонід Полтава синекдохально відтворив образ цілого народу в документально-історичній конкретиці буття.

Документально-художня картина винищення українського суспільства доповнена гендерним фактором. Зіна Морачевська постала як одноосібна, розрізнена представниця жіночого світу. Центральний жіночий образ твору вкладено у стереотип "сильної жінки": їй притаманні надзвичайна працездатність, фанатична відданість національно-ментальним ідеалам; вона закликає на барикади, виступає ініціатором і духовним "ідеологом" – активістка визвольних змагань, і цим самим є одним із творців національної історії. Прикметно, що традиційні жіночі іпостасі героїні як коханої, дружини чи господарки з її неодмінними супутниками *kinder – kirche – kuchen* (діти, кухня, церква) у текстовому пласті твору відсутні. За Леонідом Полтавою, Зіна Морачевська – дівчина-воїн, відважний ватажок повстанського загону, вона – безстрашна Лісова Квітка.

Принагідно зазначимо: тема "жінка в історії, визвольній боротьбі, її важка доля" не є превалюючою, тому гендерний аспект тут ледь окреслений, на перший план виведений національно-історичний дискурс. Твору притаманна об'єктивне третьоособове наратування, така форма оповіді викликає в читача враження саморозгортання сюжету, відсутності будь-яких упереджених міркувань. Третьоособова форма оповіді майстерно доповнена голосами персонажів, які експлікуються в діалогічному та полілогічному мовленні, котре сприяє психологізації та драматизації твору.

Особистісний чинник, зумовлений індивідуальною свідомістю митця та часовою дистанцією, у документально-художній тканині "Над блакитним чорним морем" є досить вагомим: реципієнту пропонується авторське бачення зображуваних подій. Леонід Полтава переконаний: "історія не кінчається сьогодні" [3: 53]. На його думку, укоріненість у буття, природна "сродність" працюючого хлібороба у поєднанні з генетично закодованою волелюбністю та нескореністю – ось що може протистояти процесам руйнації українського буття. Автор наголошує, що військова поразка у 1917–1920 рр. не була фатальною в українській історії, він щиро вірить у незалежне майбуття України, адже "різні дороги (такою дорогою, за Леонідом Полтавою, є наука¹ – *Н.Т.*) ведуть до заповітної мети, що кожна вимагає зусиль і що його найбільш покривджений у Європі народ – може найщасливіший у світі, бо він має за що змагатись" [3: 103].

Висновки. У повісті "Над блакитним Чорним морем" Леонід Полтава майстерно відтворив громадянську війну як історичну реальність, вміло змоделивавши політичні, суспільні, культурні та ментальні процеси доби. Письменник детально вивчив її природу, дослідивши поведінку маси як основного творця історії у неспокійну добу 1917–1920 рр. Звісно, автор не був безпосереднім свідком цих страшних подій, однак художніми засобами нагадав співвітчизникам про ці визвольні поривання. Нині твір Леоніда Полтави став надзвичайно актуальним, проблеми, порушені автором близькі сучасному українцеві, повість "можна вважати проекцією на сьогодні" [4: 46].

У подальшій роботі над вивченням повісті "Над блакитним Чорним морем" Леоніда Полтави необхідно більш детально розглянути особливості моделювання історичної правди художніми засобами слова, специфіку творення героїв.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Чернобаев О. Жанрова модель роману Леоніда Полтави "1709" / О. Чернобаев // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Філологія. – 2016. – Вип. 2. – С. 305–308.
2. Чернобаев О. В. Специфіка моделювання образу Івана Мазепи в романі Леоніда Полтави "1709" / О. В. Чернобаев // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Сер. : Філологічні науки. – 2013. – Вип. 4.11. – С. 307–310.
3. Полтава Л. Над блакитним Чорним морем / Л. Полтава. – К. : Українська Видавнича Спілка, 2002. – 108 с.
4. Романенко Л. В. "Історія не кінчається сьогодні..." (на матеріалі історичної повісті Леоніда Полтави "Над блакитним Чорним морем") / Л. В. Романенко // Філологія і лінгвістика в сучасному суспільстві. Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 30-31 жовтня 2015 року). – Херсон: Видавничий дім "Гельветика", 2015. – 152 с. – С. 44–46.

¹ "Збройно ми тимчасово програли боротьбу. Берімося за навчання. Ми збудуємо Україну знанням! Є багато доріг, як здобути намічену ціль, нашою дорогою тут буде наука" [1: 103].

REFERENCES (TRANSLATED&TRANSLITERATED)

1. Chornobaiev O. Zhanrova modeli romanu Leonida Poltava "1709" [The Genre Model of the Novel "1709" by Leonid Poltava] / O. Chornobaiev // Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho universytetu. Seriya : Filolohiia [Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: Philology]. – 2016. – Вyp. 2. – S. 305–308.
2. Chornobaiev O. V. Spetsyfika modeliuvannia obrazu Ivana Mazepy v romani Leonida Poltava "1709" [Specificity of Modeling the Ivan Mazepa Image in the novel "1709" by Leonid Poltava] / O. V. Chornobaiev // Naukovyy visnyk Mykolayivs'koho derzhavnogo universytetu imeni V. O. Sukhomlyns'koho. Ser. : Filolohichni nauky [Scientific Bulletin of Mykolaiv V. O. Sukhomlynskyi State University. Series: Philological Sciences]. – 2013. – Вyp. 4.11. – S. 307–310.
3. Poltava L. Nad blakytym Chornym morem [Above the Blue Black Sea] / L. Poltava. – K. : Ukrains'ka Vydavnycha Spilka, 2002. – 108 s.
4. Romanenko L. V. "Istoriia ne kinchaetsia sohodni..." (na materiali istorychnoi povisti Leonida Poltava "Nad blakytym Chornym morem") ["History Does not End Today ..."] (Based on the Story Leonid Poltava's Novel "Above the blue Black Sea") / L. V. Romanenko // Filolohiia i linhvistyka v suchasnomu suspilstvi. Materialy II Mizhnarodnoi nauково-praktychnoi konferentsii (m. Lviv, 30-31 zhovtnia 2015 roku) [Philology and Linguistics in Modern Society. Materials of the 2nd International Scientific and Practical Conference (Lviv, October 30-31, 2015)]. – Kherson : Vydavnychiy dim "Helvetyka", 2015. – 152 s. – S. 44–46.

Тимошук Н. Н. "Не умели строить собственного государства, оказались в чужих руках": художественная концепция освободительной борьбы украинского народа в повести Леонида Полтавы "Над голубым Черным морем".

*В статье рассмотрены особенности художественного моделирования исторической действительности 1917–1920 гг. Леонидом Полтавой в повести "Над голубым Черным морем", выяснено многообразную специфику художественного текста. Писатель системно проанализировал причины провала действий Центрального совета и его союзников, которые создали условия для "советского" тоталитаризма и воплощение основного принципа большевиков *divide et impera* в жизнь, умело соединив исторический фактаж и литературу, науку и искусство.*

Ключевые слова: литература диаспоры, повесть, художественная концепция, воссоздание исторической действительности, документальная доминанта, авторское моделирование, хронотоп.

Tymoshchuk N. M. "They Did not Know How to Build Their Own State, so They Were in Someone Else's Hands": Artistic Concept of the Liberation Struggle of the Ukrainian People in the Leonid Poltava Novel "Above the Blue Black Sea".

The peculiarities of the artistic modeling of historical reality of 1917–1920 by Leonid Poltava in the novel "Above the blue Black Sea" are considered in the article, the specificity of the artistic text is also clarified by the researcher. The novel "Above the blue Black Sea" Leonid Poltava is unfairly left out of contemporary literary criticism in the scientific Ukrainian space. The main plot is the events of the Civil War period in Ukraine, Turkey, Bulgaria and the Czech Republic.

*Leonid Poltava has systematically analyzed the causes of the failure of the Central Council and its allies; he is sure that they have created the conditions for "soviet" totalitarianism and the embodiments of the Bolsheviks basic principle the *divide et impera* in life. The author has used two approaches to realizing his plan; they are a research and aesthetic ones; Leonid Poltava has skillfully combined historical facts and literature, science and art.*

The prevailing place in the large gallery of characters is occupied by historical figures, representatives of various warring camps (Hetman Skoropadskyi, Symon Petliura, Troitskyi, Nestor Makhno, Kutieпов, etc.). It is, of course, determined by the specifics of the genre. In our opinion, all the fictional characters, episodes from their lives are closely linked to the historical specifics of the first decades of the twentieth century. They give the novel a significant artistic value. Leonid Poltava recreated the image of the whole people in the documentary-historical concretization of being through every "non-historical" personality, human destiny, action and moral position. The work is characterized by an objective third-form narrative; such a narrative causes the reader to experience the self-deployment of the narrative, the absence of any biased considerations.

In conclusion, Leonid Poltava skillfully recreated the civil war as a historical reality, modeled the political, social, cultural and mental processes of that days in the novel "Above the blue Black Sea". The writer studied its nature in detail, investigating the behavior of the masses as the main creator of history in the turbulent age of 1917-1920. Of course, the author was not a direct witness of these terrible events, but the artistic means reminded compatriots of these liberation burials. Now the work of Leonid Poltava has become extremely relevant, the problems raised by the author are close to modern Ukrainians.

Key words: literature of the diaspora, novel, artistic concept, reconstruction of historical reality, documentary dominant, author describing, chronotope.